

Indhold

Forord	11
Bogens opbygning	15
 1 Bekendelsen har fundet sit leje som brudt	17
<i>Steen Skovsgaard</i>	
 2 Der er slet intet nyt under solen	23
<i>Jesper Birkler</i>	
Kort historisk overblik	25
Den augsburgske Bekendelse artikel 17	25
Synden og det onde	26
Kristelig slaphed	27
Udvalgte skriftsteder om apokatastasis	28
Hvem er “alle”?	28
Selektiv bibelbrug	30
Og hvad så?	30
 3 Kritik af Lars Sandbecks kristendomsforståelse	33
<i>Steen Skovsgaard</i>	
Kritik af Sandbecks metode	35
Sandbecks skævvridning af Guds billedet	38
Sandbecks skævvridning af Regin Prenter	43
Sandbeck og islam	45
Sandbeck som en problematisk sjælesørger	49
Hvad med mine kære?	50
Afsluttende spørgsmål og kommentarer	52

4 Hvor er anfægtelsen?	57
<i>Flemming Baatz Kristensen</i>	
Jesus blev anfægtet	58
Jesus vil alles frelse	59
“Omvend jer og tro på evangeliet!”	59
Spændinger og paradokser	61
Billig nåde uden efterfølgelse	63
At lære at ængstes og glædes	63
Fortabelsens gåde og mysterium	64
Men hvad med dem, der ikke kan tage imod?	65
“Længsel efter tro er tro”	66
Saligheden kan ikke fortjenes	66
 5 Sandbecks brug af de oldkirkelige teologer og den lutherske bekendelse	 69
<i>Johannes Bartholdy Glenthøj</i>	
Har Tertullian præget kristendommen i en juridisk retning?	71
Troen på alles frelse i de første fire-fem århundreder	77
Apokatastasistanken hos Origenes og Gregor af Nyssa ..	78
Lærte Gregor af Nyssa alles frelse?	86
Er læren om alles frelse en integreret del af syrisk kristendom?	88
Hvad betyder Jesu død på korset? Især hos Athanasios af Alexandria	93
Om glæden ved livet og trøst og håb	96
Er kristendommen åndeligt skadelig?	97
Hvem forsones?	97
Sandbecks opgør med de lutherske bekendelsesskrifter	100
Alles frelse i taler ved begravelser	104
Betyder ‘evig’ ikke altid ‘evig’?	105
Afslutning	107

Poetisk ekskurs	109
<i>Lars Hougaard Clausen</i>	
6 Reformation eller deformation af Den danske Folkekirke	113
<i>Helga Døssing Bendfeldt</i>	
Luther, ikke Platon	114
De to virkeligheders paradigme	115
Kristus som mønster og den upersonlige Gud	116
Participatorisk kærlighedsteologi	118
Individualistisk kontraktteologi og konfessionen	119
Sandbecks afvisning af det konfessionelle	120
Musikken som billede på participation	120
Konfessionen som et hegn	122
Hvad gemmer sig bag det hegn, Sandbeck vil fjerne?	123
7 Når kærligheden dømmes, smides Djævelen i helvede.....	125
<i>Erik Holmgaard</i>	
Sandbeck på Guds trone	126
Sandbecks dobbelte grundproblem	127
Hvad er den klare linje i Det nye Testamente?	127
Kærlighedens gode vrede	128
Stedet, hvor Djævelen intet bestemmer	128
Demokrati kan ikke afskaffe helvede	129
Afgørende forskel på at true og at advare	129
Sandbeck forstår, at fortabelse er forfærdelig	130
Helvedesprædikanten i Det nye Testamente: Jesus	131
Dommedag = Jesu kommedag	132
8 Styrkes præsters forudsætninger ved konfessionskritik?	133
<i>Jesper Birkler og Erik Holmgaard</i>	
Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV)	136
Spørgsmål til bestyrelsen for FUV	136

9 Vi giver ordet til andre teologer	139
Hvad lærer den ortodokse kirke?	140
Hvad lærer den katolske kirke?	141
Hvad mener N.F.S. Grundtvig?	143
En broget buket udsagn om fortabelsen og bekendelsen	146
10 Poetisk epilog	151
<i>Lars Hougaard Clausen og Johannes Bartholdy Glenthøj</i>	
Når kærligheden drømmer	152
Efraim Syrereren	153
Litteratur	157
Om forfatterne	167

Forord

Denne bog er kommentarer og et genmæle til bogen *Når kærligheden dommer*, der er skrevet i 2024 af Lars Sandbeck, ph.d., lektor ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV). I sin bog lægger forfatteren op til et opgør med Folkekirkens bekendelse, idet han søger at formulere en “sammenhængende kristendomsforståelse i lyset af apokatastasistanken” (s. 17, s. 21),¹ det vil sige læren om alles frelse.

Lars Sandbecks tanker vil være kendt af mange. I en række klummer i Kristeligt Dagblad har han lidenskabeligt og vedholdende gjort sig til talsmand for en lære om alles frelse, hvilket har givet anledning til flere debatter. Men nu sætter Sandbeck ind – ikke med en klumme eller et enkeltstående debatindlæg, men med en hel bog, hvis formål er at arbejde for et egentligt “og temmeligt omfattende paradigmeskifte” (s. 21) i Folkekirken vedrørende spørgsmålet om alles frelse. “Det er mit håb, at jeg med denne bog kan bidrage til et sådant skifte, så evangeliet om Guds universelle kærlighed og alle menneskers frelse atter kan blive hørt” (s. 21).

Sandbeck er med andre ord helt bevidst om, at han kæmper for et andet fundament for Folkekirkens tro og lære end det, der kommer til udtryk i den evangelisk-lutherske bekendelse. Han søger ikke at forstå eller forklare bekendelsens formuleringer om fortabelse eller evig pine, for det er ham komplet umuligt “at se, hvordan læren om den dobbelte udgang (uanset i hvilken afskygning) kan undgå at fremme den indre uro, disharmoni og angst i et menneske” (s. 242). I stedet søger han at argumentere for og formulere en “langt lysere, smukkere og behageligere kristendomsforståelse i lyset af apokatastasistanken” (s. 17). Det er Sandbecks overbevisning, “at det kun er

1 Henvisninger til Lars Sandbecks bog er angivet således: (s. 23).

en frelsesuniversalistisk udlægning af evangeliet, der formår at give et menneske dyb og inderlig fred” (s. 242).

Undertegnede gruppe af teologer og præster har læst og drøftet Sandbecks bog. Vi repræsenterer ikke en bestemt teologisk eller kirkelig retning, men har fundet sammen gennem en åben invitation på Facebook i foråret 2024. I den forbindelse dannede vi en teologisk samtalegruppe, og efterfølgende har pastor emer. Flemming Baatz Kristensen og pastor emer. Johannes Glenthøj tilsluttet sig gruppen.

Da Sandbecks bog *Når kærligheden dommer* udkom nogle måneder senere, læste og drøftede vi den og blev enige om at skrive det, som vi her har kaldt for “et folkekirkeligt genmæle”. For præcis 200 år siden – i august 1825 – rejste Grundtvig en voldsom kritik af professor H.N. Clausens teologi i bogen *Kirkens Gienmæle*.²

Inspireret af Grundtvig har vi valgt at kalde denne antologi for et folkekirkeligt genmæle, fordi vi mener, at Sandbecks bog kalder på et sådant. Ligesom Grundtvig ikke søgte striden med H.N. Clausen

2 I fortalen skriver Grundtvig: “at Striden fra min Side slet ikke er personlig, og ingenlunde blot videnskabelig, men saa reen kirkelig som mueligt, derfor kalder jeg dette Feidebrev *Kirkens Gienmæle*, indskydende dermed Sagen, fra den blotte Læse-Verden, for den *almindelige Christenheds* Domstol. Det er altsaa her Præsten, der, som Lærer i den Christelige Kirke, sigter den theologiske Professor, som Præste-Lærer i Kirke-Skolen, og paastaar, at, som ærlig Mand, maa han *enten* gjøre den Christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom, *eller* nedlægge sit Embede og aflægge sit christne Navn. Dette er min ufravigelige Paastand, i den *Christelige* Kirkes og Menigheds Navn, og vil Professor *Clausen* ingen af Delene, da erklærer jeg ham herved, paa Kirkens Vegne, som var, som er, og som skal blive, og hvis Lærdom ligger klart udfoldet, velbekjendt i dens Historie: paa den eneste ægte Historisk-Christelige Kirkes Vegne, for en *falsk Lærer*, som misbruger det Christelige Navn til, saavidt han formaaer, at forvirre og forføre Menigheden, stræber at undergrave den Kirke, han udgiver sig for at ville tjene og befæste!” (Grundtvig, 1930, s. 7-8.)

for stridens skyld, men for ikke at “undvige”,³ sådan har vi valgt at udarbejde dette genmæle for ikke at undvige eller sidde overhørig, at en lektor, som til daglig underviser Folkekirkens præster og kirke- og kulturmedarbejdere, angriber centrale dele af Folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Vi har haft stor glæde af et spændende teologisk fællesskab, hvor vi har drøftet Sandbecks bog og også haft lejlighed til at læse og kommentere hinandens artikler; men vi står naturligvis kun til ansvar for det, som vi hver især har skrevet. Enkelte temaer gentages og overlapper hinanden, men samlet set supplerer vi hinanden, og bogen behandler derfor en bred vifte af forskellige emner og spørgsmål, som vi har fundet afgørende og relevante.

Ingen af os er uanfægtede, og vi er hverken døve eller blinde over for de mange vanskeligheder, som spørgsmålet om fortabelsen rejser. Vi er heller ikke dømmesygge endsige har et ønske om at forkynde frygt og “guddommelig terror”. Vi ønsker blot at holde fast ved bekendelsen og dens betydning.

Vi er bevidste om, at vi i lange stræk af bogen udtaler os karskt. Det står vi ved. Men vi har bestræbt os på at være saglige og lyttende, uden noget ønske om at karikere Lars Sandbeck og hans synspunkter. Hvis det derfor kan opfattes sådan, vil vi klart understrege, at det ikke har været intentionen. Dertil er sagen for alvorlig. Men vi vil gerne medvirke til oplysning og dialog om disse afgørende temaer for den kristne tro. Derfor denne bog. Det er vores håb, at den må kunne tjene til eftertanke og inspiration både for Sandbeck og ikke mindst for præster, menigheder og andre, som ønsker at studere og

3 Grundtvig skrev et brev til B.S. Ingemann omkring tiden for udgivelsen af *Kirkens Genmæle*: “Det er en besynderlig Tid vi have oplevet, og daglig drages jeg dybere ind i en Strid, jeg sandelig, om jeg nogen Sinde gjorde det, ej mere elsker for dens egen Skyld, men maa ikke undvige ...” (Citatet er fra Fredrik Nielsen, *N.F.S. Grundtvigs religiøse Udvikling. Et mindeskrift*. Kjøbenhavn: Karl Schønbergs Forlag, 1889, s. 255.)

drøfte de angreb på bekendelsen og de grundlæggende spørgsmål, som Sandbeck lægger op til i sin bog.⁴

4 Som yderligere hjælp til overvejelserne og samtalerne vil vi pege på bøgerne *Livets risiko*, Jørgen Sejergaard (red.), som Sandbeck omtaler; Steen Skovsgaards ph.d.-afhandling om dommedag *Mellem frygt og glæde*, som Sandbeck ikke nævner, samt Steen Skovsgaards samtalebog *Farvel til dommedag – med det kristne håb*, der indeholder konkrete oplæg og spørgsmål til brug for samtaler om mange af de emner, som Sandbeck behandler – herunder spørgsmålet om alles frelse.

Bogens opbygning

Her følger en kort præsentation af de enkelte artikler, der alle er skrevet under overskriften “Bekendelsen har fundet sit leje som brudt”.

I afsnit 1 skriver Steen Skovsgaard om fortabelsen som frelsens forudsætning. “Uden fortabelsens *virkelighed* bliver frelsen fra fortabelsen *uvirkelig*.”

I afsnit 2 giver Jesper Birkler et kort historisk rids af diskussionen om alles frelse og påviser under overskriften “Der er slet intet nyt under solen”, at tankegangen har dybe historiske rødder, og at diskussionen langt fra er af nyere dato.

I afsnit 3 kritiserer Steen Skovsgaard den metode, som Lars Sandbeck anvender i sin bog, samt den kristendomsforståelse, som bogen når frem til og præsenterer. Skovsgaard mener, at Sandbecks udgangspunkt og mål for bogen resulterer i flere teologiske skævvridninger.

I afsnit 4 efterlyser Flemming Baatz Kristensen en større anfægtelse hos Sandbeck og spørger: “Hvor er anfægtelsen?” Kristentroen er fyldt med spændinger og paradokser og er grundlæggende et mysterium, som vi bør omgås mere ydmygt, end Sandbeck gør.

I afsnit 5 gennemgår Johannes Bartholdy Glenthøj forskellige oldkirkelige teologer. “Sandbecks brug af de oldkirkelige teologer og den lutherske bekendelse” kritiseres og problematiseres med udgangspunkt i forskningsbaserede undersøgelser af de gamle tekster.

I afsnit 6, “Reformation eller deformation af Den danske Folkekirke”, skriver Helga Døssing Bendfeldt om den bekymring, hun nærer til Sandbecks projekt, og hvorfor hun mener, at der ikke er tale om en reformation men en deformation af Folkekirken, hvis det gennemføres.

I afsnit 7 tager Erik Holmgaard udgangspunkt i titlen på Sandbecks bog *Når kærligheden dommer* og forsætter: “smides Djævelen

i helvede.” Han gennemgår forskellige bibelske begreber som Guds vrede, helvede, Djævelen og Jesu kommedag.

I afsnit 8 spørger Jesper Birkler og Erik Holmgaard: “Styrkes præsters forudsætninger ved konfessionskritik?” Spørgsmålet stilles til bestyrelsen for FUV: “Hvordan søger I at opfylde FUV’s formål, så det styrker præster til at virke i en evangelisk-luthersk kirke?”

I afsnit 9, “Vi giver ordet til andre teologer”, har vi spurgt præster fra den ortodokse og den katolske kirke i Danmark om, hvad de lærer og forkynnder om frelse og fortabelse. Desuden bringes en række citater af Grundtvig og andre toneangivende teologer og filosoffer.

I afsnit 10 afsluttes med en “Poetisk epilog” skrevet af Lars Hougaard Clausen, der bidrager med en salme og to digte.

Til sidst bringes to hymner af Efraim Syreren, oversat af Johannes Bartholdy Glenthøj. Her står bl.a.:

Lykkelig er den, hvis harpe spiller til de salmer, David sang:
om det åbenbarede, som er uudgrundeligt, og om det skjulte,
som ikke kan ransages.

Helga Døssing Bendfeldt

Jesper Bo Dupont Birkler

Lars Hougaard Clausen

Johannes Bartholdy Glenthøj

Erik Holmgaard

Flemming Baatz Kristensen

Steen Skovsgaard (red.)